

Jasna Vuković*Odeljenje za arheologiju, Filozofski fakultet,
Univerzitet u Beogradu
jvukovic@f.bg.ac.rs*

Kasnoneolitske figurine kao izraz društvene nejednakosti*

Apstrakt: Društvena nejednakost u vreme neolita još uvek predstavlja predmet rasprave. Iako se njeno prisustvo načelno ne spori, bar u vidu horizontalne stratifikacije, pitanja društvene kompleksnosti i dalje su nedovoljno razjašnjena. Jedno od važnih pitanja je i pitanje kriterijuma, odnosno vrste podataka i klase arheoloških nalaza koji mogu biti relevantni za istraživanje društvene nejednakosti. S jedne strane, razmotreno je da li figurine predstavljaju statusne/prestižne predmete i uolikoj meri arheološki kontekst može da ukaže na postojanje društvenih razlika. S druge strane, polazeći od ideje da neolitske figurine predstavljaju pojedince, odnosno da su odraz individualnosti, sopstva, ali i socijalnih odnosa, pretpostavka je da korpusi kasnoneolitskih vinčanskih figurina mogu ukazati na postojanje društvenih razlika. U tom pogledu su kao glavni kriterijumi definisani detalji odeće, ukrasa i frizura i njihova korelacija sa polnim/rodnim atributima, kao i prisustvo jedinstvenih primeraka, u nekim slučajevima sa portretnim karakteristikama.

Ključne reči: kasni neolit, antropomorfne figurine, društvena nejednakost, status, uzrast, ukrašavanje tela.

Praistorijske figurine se uvek smatraju klasom izuzetno važnih arheoloških nalaza, a to je posebno slučaj sa kasnoneolitskim, koje su postale i svojevrsni zaštitni znak vinčanske tradicije. One se uglavnom posmatraju kao umetnički izraz i „vrhunski domet“ (Tasić 2008) Vinčanske kulture, često se razmatraju njihove stilske ili tipološke karakteristike, ali zasad nije bilo pokušaja da se one posmatraju kao izvor informacija o društvenom ustrojstvu vinčanskih zajednica, ili bar o nekim njegovim aspektima. Kada se govori o figurinama, posebno u sintentskim ili naučno-popularnim radovima, ili kad se radi o izložbama u

---

* Članak predstavlja proširenu verziju saopštenja istog naslova predstavljenog na konferenciji *Srpska arheologija između teorije i činjenica IX: arheologija društvenih nejednakosti*, održana onlajn 1. i 2. aprila 2022. godine.

muzejima, u najvećem broju slučajeva se pažnja poklanja izuzetnim, posebnim, pažljivo obrađenim primercima, sa neobičnim ukrasima ili prikazanim u nekom specifičnom položaju. Tako se, na primer, Vidovdanka, *Lady of Vinča* ili čuvene figurine na prestolu iz Predionice često doživljavaju kao sinonim za vinčansku plastiku. Nasuprot tome, nebrižljivo izrađene figurine, sa manje detalja i/ili manjih dimenzija ostaju u drugom planu, zapostavljene, i o njima se veoma retko govori, uprkos tome što one preovlađuju u asemblažima ove grupe nalaza. Ovakvo stvaranje nejednakosti u percepciji figurina – podela na atraktivne i manje atraktivne – posledica je pristrasnog posmatranja arheološkog materijala, odnosno njegove selekcije, posebno u starijoj literaturi, na osnovu čega se stiče utisak da su figurine u prvoj grupi zbog nečega važnije od onih drugih, manje važnih. To rečito govori o načinu na koji istraživači „učitavaju“ značaj predmetima na osnovu osećaja i subjektivnih utisaka, pa „lepe“ primerke izdvajaju i detaljnije im se posvećuju,⁵ što bi svakako mogla biti tema zasebne studije. S druge strane, razlike u tehnološkim karakteristikama figurina, pre svega u zanatskoj veštini, zahtevnosti tehnološkog postupka, uključujući i količinu uloženog rada, kao i njihovom izgledu i prisustvu prikazanih detalja, su evidentne i mogu da govore o nizu različitih pitanja, kao što su identitet majstora ili funkcija i način upotrebe. Težište ovog rada je, međutim, ispitivanje mogućnosti da figurine odražavaju postojanje određenih oblika društvene nejednakosti. Da bi se ta mogućnost detaljnije razmotrila, potrebno je eliminisati potencijalnu pristrasnost i jasno formulisati na osnovu kojih arheoloških podataka je moguće govoriti o društvenoj nejednakosti u vezi sa figurinama. Čini se da se u tom pogledu izdvajaju dva važna pitanja:

1. Da li posedovanje⁶ figurina pokazuje poseban status pojedinca, socijalne grupe i/ili domaćinstva? Odgovor na ovo pitanje pre svega treba tražiti analizom uslova nalaza figurina – arheološkog konteksta, odnosno njihove prostorne distribucije.
2. Da li pojedine karakteristike samih figurina, tj. prisustvo/odsustvo i vrsta određenih atributa odražavaju i razlike u društvenom položaju prikazanih pojedinaca? Da bi se odgovorilo na ovo pitanje, potrebno je jasno definisati kriterijume za identifikaciju onih elemenata na figurinama koji predstavljaju odraz društvene nejednakosti.

Uprkos tome što na prvi pogled deluju jednostavno i očigledno, traženje odgovora na ova pitanja izuzetno je kompleksno. Imajući u vidu činjenicu da pitanje socijalne nejednakosti na osnovu figurina dosad nije razmatrano, ovaj

---

⁵ Takav je slučaj i s drugim klasama arheoloških nalaza, na primer sa grnčarijom: kod ranoneolitske keramike decenijama je razmatrana ili bar najviše isticana samo slika na keramika, dok su sve druge vrste bile manje važne i znatno zapostavljene.

⁶ Ovde se ne misli na ekonomsku vrednost figurina, već na mogućnost da posedovanje figurine simbolički ističe poseban društveni položaj.

rad nema ambiciju da na njih pruži konačne i nedvosmislene odgovore. Umesto toga, biće učinjen pokušaj da se formuliše metodološka osnova za takvo istraživanje, a time i smernice na osnovu kojih će buduća istraživanja možda obezbediti i brojniji korpus podataka pogodnih za analizu.

Kasni neolit i društvena nejednakost

Pitanja socijalne nejednakosti, odnosno kompleksnosti smatraju se fundamentalnim temama u arheologiji i antropologiji, koja su i dalje, uprkos mnogobrojnim radovima i raspravama, manje-više otvorena. Kada je reč o ranim zemljoradničkim, konkretno o kasnoneolitskim zajednicama, pitanja društvene nejednakosti najčešće se razmatraju kroz ekonomsku nejednakost, a preovlađuje stanovište po kome vertikalna društvena hijerarhija, tj. institucionalizovana društvena stratifikacija nije postojala, ali su društvene razlike bile prisutne u okviru srodničkih grupa i ogledale su se u različitom statusu pojedinaca, pre svega u pogledu poglavarstva u (proširenoj) porodici, i još važnije, u posedovanju i nasleđivanju imovine (Porčić 2019 s navedenom literaturom; Tripković 2015). Razmatranja nejednakosti najčešće se posmatraju kroz pristup sredstvima proizvodnje i resursima (za pregled videti: Porčić 2019) i kao osnovni pokazatelji u arheološkom zapisu, između ostalog, ističu se veličina i inventari kuća, kapacitet prostora za skladištenje (cf. Tripković 2013), kao i trgovina prestižnim predmetima, pre svega od opsidijana ili nakitom od školjki spondilus i glicimeris.

Kao jedan od potencijalnih indikatora nejednakosti uzima se i specijalizacija zanata. Uprkos tome što ona može biti posledica različitih faktora, kao što je recimo povećana potražnja (cf. Vuković 2020), a ne nužno posledica pojave prinude od strane društvenih elita, zbog čega pojedini autori dovode u pitanje njenu vezu sa društvenom nejednakošću (Porčić 2019, 370), činjenica da se samo neki pojedinci bave određenim zanatom ne treba da bude zanemarena. Podela poslova svakako vodi ka horizontalnoj, ako ne nužno vertikalnoj društvenoj stratifikaciji, a zanatska proizvodnja je duboko ukorenjena u socijalnom ustrojstvu (Earle 2018). U ovom pogledu bi od značaja bila i pitanja identiteta potencijalnih majstora koji su izrađivali figurine. Drugim rečima, bilo bi važno razmotriti da li su zanatlije kod kojih su utvrđeni početni stadijumi specijalizacije, a koje su se bavile obradom iste sirovine – grnčari (Vuković and Miloglav 2018), izrađivali i figurine, i to da li sve ili samo neke („lepe“), ili su figurine izrađivali i neki drugi članovi zajednice, možda oni koji nisu bili zanatlije, ali koji su na osnovu svog položaja u grupi dobijali taj zadatak. Mogućnost da su figurine (sve ili samo neke) izrađivali pojedinci koji nisu bili grnčari, odnosno vešti i sa iskustvom u obradi gline veoma je važno pitanje koje za sobom povlači pitanja funkcije figurina. Već je izneta mogućnost, na osnovu etnografskih po-

dataka, da su inicijacijske figurine izrađivali muški srodnici (Vuković and Perić 2014), ali ova razmatranja izlaze van okvira ovog rada.

Uprkos tome što se društvena nejednakost najčešće razmatra sa aspekta ekonomije, što je donekle razumljivo imajući u vidu da se istraživanja oslanjaju na kvantitativne podatke merljive u arheološkoj evidenciji, veoma je važno istaći da to nije jedini način posmatranja ovog pitanja. Štaviše, nejednakost se može ispoljavati i na druge načine, koji su možda manje opipljivi i teže prepoznatljivi u arheološkom zapisu. Drugim rečima, socijalna nejednakost se može odnositi i na nejednak pristup informacijama, donošenju odluka i moći (Price and Feinman 1995). Posebno je važno istaći da činjenica da u nekom društvu ne postoji institucionalizovana nejednakost ne znači da ona ne postoji uopšte. Štaviše, u svakoj zajednici, čak i kod onih koje se tradicionalno posmatraju kao egalitarne (lovci-sakupljači) postoje oblici nejednakosti koji se baziraju na uzrastu, polu/rodu, posedovanju različitih znanja (ritualnih, tehnoloških ili nekih drugih), posedovanju određenih veština, kao što uvek postoje i pojedinci koji žele da se istaknu i nametnu ostalim članovima zajednice (Hayden 1995, 20-21). U nedostatku drugih podataka, kao što su, recimo, grobovi, analiza figurina je, čini se, pogodna za identifikaciju upravo ovakvih oblika nejednakosti.

Figurine i status/prestiž

Da bi se razmotrilo pitanje posedovanja figurina kao odraza društvene nejednakosti, potrebno je imati u vidu dva važna aspekta. S jedne strane, prostorna distribucija figurina unutar arhitektonskih celina/kuća ili u okviru naselja mogla bi da ukaže na njihovo potencijalno istaknuto i važno mesto. U ovom pogledu podaci kojima raspolazemo izuzetno su retki i nedovoljni. Uprkos tome što se u literaturi često ističe da se analize moraju usmeriti jedino na figurine iz sigurnih konteksta (Bailey 1994, 323), osnovni problem u analizi prostorne distribucije vinčanskih figurina je, u stvari, odsustvo takvih konteksta. Na Selevcu, recimo, manje od polovine ukupnog broja figurina (140 od 339) registrovano je u asocijaciji sa nekim od konteksta koji bi se mogli dovesti u vezu sa domaćinstvom. Od toga najveći broj potiče sa prostora neposredno izvan kuća, najviše iz otpadnih jama, a samo je mali broj pronađen na podu stambenih objekata kao deo njihovog inventara (Milojković 1990, 400-401). Od ukupno 103 publikovane figurine iz Grivca, samo 3 primerka pronađena su na podu kuće i 2 u okviru jama, dok se za ostale navodi da su iz sloja (Zorbić 2004, 329-334). Tringham i Konki (Tringham and Conkey 1998, 28) su ukazale na to da odsustvo „primarnih“ konteksta, odnosno konteksta u okviru kuća, i činjenica da su figurine veoma česte u kontekstima otpada, zapravo predstavlja potcenjivanje takođe veoma informativnih konteksta; imajući u vidu nalaze figurina iz Opovalja pred-

lažu problematizovanje takvih, sekundarnih konteksta. Na odsustvo konteksta ukazano je i za figurine sa lokaliteta Pavlovac-Čukar (Vuković and Perić 2014, 253), gde je većina nalaza iz sloja, i u nešto manjoj meri iz jama, često onih u kojima se javljaju mešani keramički asemblaži; takva situacija objašnjena je kratkim upotrebnim vekom – „jednokratnom“ upotrebom figurina, a ukazano je i na činjenicu da se slična situacija javlja i u drugim, hronološki i/ili geografski udaljenim oblastima. S obzirom na to da funkcija figurina i značenje sekundarnih konteksta izlazi iz okvira ovog rada, na ovom mestu je važno istaći to da u najvećem broju slučajeva uslovi nalaza nisu pouzdani izvor podataka za određivanje statusa.

S druge strane, međutim, potrebno je utvrditi i da li i same figurine predstavljaju prestižne predmete ili predmete statusa. Na osnovu analize više različitih klasa arheoloških nalaza, utvrđeno je da je u kasnom neolitu moguće razlikovati prestižne predmete od markera statusa (Siklósi 2004): prestižni predmeti su oni koji su u društvu visoko cenjeni zbog svoje vrednosti koja se očitava u retkim ili egzotičnim sirovinama od kojih su izrađeni ili ih je teško nabaviti ili izraditi; u neolitskom materijalu to je, recimo, nakit od školjke spondilus; statusni predmeti, s druge strane, odražavaju (visok) status pojedinca, a u neolitskom materijalu to su na primer, buzdovani. Figurine u ovoj podeli potpuno nedostaju, pa njihov „status“ stoga nije u potpunosti definisan.

U pogledu uslova nalaza, ali i pojedinih karakteristika samih figurina svakako se izdvaja sada već čuvena grupa figurina iz Crkvina kod Stublina, za koje se pretpostavlja da su pronađene u svom originalnom rasporedu, na mestu korišćenja (Crnobrnja 2011). Ukupno 43 figurine pronađene su uz peć, većim delom ispod obrušenog zida kuće. Ove figurine, međutim, ne čini posebnim njihov izgled – one su sasvim sumarno i nebrižljivo izrađene, bez ikakvih detalja, i nikako se ne bi mogle svrstati u red „lepih“ primeraka. Posebnim ih, osim njihovog položaja u kući, čini njihov broj i, još važnije, činjenica da je većina njih imala perforacije u koje su bile umetnute minijaturne, ali pažljivo izrađene alatke/oružje. Centralna figura se od ostalih razlikuje po veličini, i ostavljena je mogućnost da ona može da ukazuje i na postojanje i vertikalne društvene hijerarhije (Crnobrnja 2011). Nasuprot nebrižljivoj izradi samih figurina, detaljno izrađene alatke, međutim, ukazuju na to da one predstavljaju najvažniji element svakog primerka, a ona koju drži centralna figura identifikovana je kao buzdovan. Ta vrsta retko nalazanih perforiranih kamenih alatki kruškolikog oblika povezana je sa statusom, pre svega na osnovu odsustva tragova upotrebe, a zatim i činjenice da su izrađene od retkih sirovina (Antonović 2003, 32, 58), što je potvrđeno i drugim analizama (Siklósi 2004).

Za pitanje odnosa između figurina i statusa poželjno bi bilo proveriti eventualno postojanje korelacije između uslova nalaza figurina (uprkos tome što one nisu prepoznate kao izraz statusa, ni prestiža) i predmeta definisanih kao

statusnih, poželjno u inventarima kuća. Pojedine kuće s Divostina izdvojene su kao „bogate“, na osnovu statističkih analiza, kao i prisustva statusnih predmeta u njihovim inventarima (Porčić 2019). To su kuće 13, 14 i 15, u kojima su pronađeni buzdovan ili predmeti od malahita/bakra, definisani kao izrazi statusa. U njima su se nalazile i figurine. U kući 14, blizu žrtvenika u centru kuće pronađene su dve figurine (Letica 1988, 178, fig 7.5, a, b). Obe imaju nešto elaboriranije ukrase, odnosno predstave odeće, a jedna ima i predstavu ogrlice. S druge strane, međutim, čak sedam figurina sa predstavom odeće pronađeno je na podu kuće 23 (Letica 1988, Plate II/III), koja u svom inventaru nije imala druge indikatore društvene nejednakosti. Sve su modelovane na sličan način, čak deluju prilično standardizovano: sa V-izrezom ili ogrlicom, suknjama sa motivima izvedenim urezivanjem i perforacijama na glavi, rukama i bokovima.

Na osnovu ovih sumarnih podataka još jednom je potvrđeno da se figurine mogu naći u kućama sa različitim inventarima. Najčešći uslovi nalaza figurina – u kontekstima otpada ili u arheološkom sloju govore o načinu upotrebe/odbacivanja figurina, ali nažalost ne govore mnogo o tome da li posedovanje figurina podrazumeva visok društveni položaj. Činjenica da nalazi figurina nisu nužno u kontekstualnoj asocijaciji sa predmetima koji su definisani kao statusni takođe govori protiv mogućnosti da su i one deo te grupe arheoloških nalaza. Stoga zasad treba odbaciti pretpostavku da posedovanje figurina predstavlja odraz statusa ili prestiža.

Figurine kao odraz socijalnog položaja

Još sredinom devedesetih godina prošlog veka, razmatrajući halkolitske figurine s prostora današnje Bugarske, D. Bejli je izneo ideju po kojoj one predstavljaju pojedince, što je posledica jačanja individualnih identiteta krajem V milenijuma (Bailey 1994). Njegova početna ideja prihvaćena je i u ovom radu, u nešto širem značenju. Antropomorfne figurine mogu imati mnogo različitih funkcija – one mogu biti sredstva imitativne magije, inicijacijske figure, učila, igračke, pa i predstave božanstava/heroja/mitoloških likova/predaka (Ucko 1962). Bez obzira na njihovo značenje i konkretnu funkciju, međutim, one predstavljaju i pojedince. Drugim rečima, pretpostavka je da su oni koji su figurine izradili prikazivali ljude onako kako su ih videli, tj. po uzorima na ono što im je bilo poznato u sopstvenom društvu. Iz toga sledi da je na osnovu figurina moguće prepoznati pojedinačne identitete, odnosno na osnovu određenih indikatora prepoznati društvene razlike u zavisnosti od uzrasta, pola/roda, a možda i drugih vrsta nejednakosti. U ovom pogledu je od važnosti definisanje kriterijuma na osnovu kojih je moguće izdvojiti markere – indikatore nejednakosti.

U antropologiji i etnologiji poznato je da u neindustrijskim društvima odeća, kao i različite vrste ukrašavanja i nakita imaju veoma važno značenje u društvu. Oni mogu biti u vezi sa socioekonomskim statusom, religijskom pripadnošću, imati ulogu u ritualu ili biti politički ili seksualni simbol, a imaju i veoma važnu ulogu u formiranju kolektivnih identiteta, jer zajedničke predstave o ukrašavanju i na simboličkom planu blisko povezuju ljude i drže ih zajedno (Roach and Bubolz Eicher 1979). Oni predstavljaju način identifikacije u odnosu na druge, ali i u odnosu na pripadnike sopstvene grupe, pa i u odnosu na sopstvo, jer neki ukrasi imaju samo lični značaj; stoga je ukrašavanje veoma važno, jer prenosi ključne kulturne poruke, iako u izvesnoj meri predstavlja i kulturno-specifični izraz estetskih vrednosti (Cole 1979, 101). Iz ovog sledi da nakit i ukrasi, predstave frizure i možda odeće mogu biti pouzdani indikatori nejednakosti (prema uzrastu, polu/rodu, posedovanju određenih znanja/veština), a moguće ih je identifikovati na figurinama. Uz ove, svakako treba imati na umu i neke druge elemente – detalje oblikovanja tela figurina, koji predstavljaju primarne ili sekundarne polne karakteristike, kao i one koji mogu da ukažu na uzrast (na primer, izraženi gluteji, naslage na bokovima figurina i slično), i razmotriti eventualno postojanje korelacije sa drugim indikatorima nejednakosti. Takođe, treba imati na umu da su možda postojali i dodatni elementi. Prisustvo čestih perforacija na glavama, rukama i bokovima figurina, iako na prvi pogled asocira na mogućnost kačenja figurina nekom vrstom niti,⁷ pre ukazuje na pričvršćivanje ukrasa od propadljivih materijala (tkanine, perja, različitih vrsta niti i sl), koji se nažalost mogu samo pretpostaviti.

Definisanje indikatora nejednakosti na figurinama predstavlja izazov na više nivoa. Osim činjenice da su korpusi figurina najčešće neadekvatno publikovani, pa na osnovu publikovane građe nije moguće sprovesti kvantitativne analize njihove zastupljenosti, još je važnije pitanje ikonografije i eventualno slobode izraza zanatlija koji su ih izradili. Već je istaknuto postojanje razlika u izradi figurina u smislu zanatske veštine, (ne)pažljivog oblikovanja, obrade površina ili nanošenja boje. Značajnije je, čini se, prisustvo ili odsustvo detalja. Na prvi pogled moglo bi se zaključiti da su zanatlije, u zavisnosti od sopstvenih sposobnosti, ideja i odluka izrađivali figurine sa manje ili više detalja, a elementi kao što su predstave nakita ili kose predstavljaju samo odraz njihove veštine i kreativnosti. Ovakvo stanovište je, međutim, suviše pojednostavljeno. Etnoarheološka istraživanja i analize zanatske proizvodnje pokazali su da zanatlije nisu imale mnogo prostora da eksperimentišu, niti slobodu da izraze kreativnost. Svim suprotno tome, svaka zanatska aktivnost bila je veoma konzervativna, a u

⁷ U asemblažu figurina s lokaliteta Pavlovac-Čukar na osnovu makroskopskog posmatranja, kao i posmatranja pod uvećanjem utvrđeno je da na perforacijama nema oštećenja, tj. atricija koje bi ukazivale na takvu upotrebu. Ovo pitanje biće predmet posebne studije.

očuvanju tradicije, koja uključuje primenu jasno određenih procedura i tehnika i izradu predmeta određenog izgleda, ključan je socijalni pritisak, koji neretko uključuje i određene vrste sankcija (Gosselain 1992, Vuković 2015). S druge strane, pokazano je da ukrašavanje predstavlja onaj aspekt zanatske proizvodnje gde majstor ima veću slobodu izraza i može da iskaže svoju kreativnost (Chilton 1999; Dietler and Herbich 1989; Stark 1999)⁸. U ovom kontekstu, međutim, postavlja se pitanje da li se figurine mogu posmatrati zajedno s drugim vrstama utilitarnih predmeta, odnosno da li za njih važe ista ili drugačija pravila i norme. Na ovom mestu važno je istaći da su i figurine predmeti izrađeni da bi bili korišćeni u nekoj aktivnosti⁹; one imaju funkciju, iako je nju ponekad veoma teško identifikovati. Dodatno, utvrđeno je i da su one ili njihovi delovi reciklirani i korišćeni i pošto su „obavile“ svoju ulogu u nekoj aktivnosti (Vuković 2021b), a najčešći uslovi nalaza u kontekstima otpada jasno govore o njihovoj dinamičnoj upotrebi i odbacivanju, jer su po obavljenoj upotrebi odbacivane kao i svaki drugi utilitarni predmet. Ukratko, aspekti upotrebe figurina ni na koji način ih ne izdvajaju od ostalih vrsta zanatskih proizvoda.

S druge strane, pitanje elaboriranosti ukrasa nešto je složenije, posebno imajući u vidu da je ukrašavanje u istraživanjima prepoznato kao mesto sa više slobode u iskazivanju kreativnosti. Da bi se predstave kose, nakita i drugih ukrasa definisale kao objektivni kriterijum za utvrđivanje društvene nejednakosti, potrebno je utvrditi da li se oni na figurinama nalaze samo kao „umetnička sloboda“ ili su tu da bi istakli društveni položaj pojedinca. Drugim rečima, da li u ikonografskom smislu ovi detalji predstavljaju nezaobilazni element ili su samo dekoracija bez nekog dubljeg smisla i značenja? Iako je već istaknuto da iz publikovane građe nije moguće uvek dobiti kvantitativne podatke, sa velikom sigurnošću se može reći da su ovi detalji izuzetno retki u korpusima vinčanskih figurina. Primera radi, u grupi od ukupno 88 glava figurina iz Vinče (Ignjatović 2008), samo 14 ima predstave kose, što čini oko 16%; predstave nakita još su ređe i pojavljuju se na svega nekoliko primeraka. Ako prihvatimo stanovište po kome ikonografija predstavlja vizuelni jezik, a osnovna funkcija predstava (u ovom slučaju antropomorfne figurine) jeste prenošenje poruke koju će svi pripadnici zajednice razumeti (Grabar 1968, xlv, xlix), sasvim je logično pretpostaviti da nijedan od pomenutih elemenata na figurinama nije nasumično prikazan ili se tu nalazi slučajno. U prilog ovakvom zaključku posebno govori korpus muških figurina sa lokaliteta Pavlovac-Čukar (Vuković and Perić 2014), o kojima će još biti reči.

⁸ Ovi zaključci odnose se na utilitarne predmete, odnosno keramičke posude.

⁹ Ovdje je upečatljiva sličnost u percepciji figurina sa percepcijom gmčarije – uprkos činjenici da su posude predmeti namenjeni za čitav niz funkcija, tek početkom osamdesetih godina, s konstatacijom „Posude su alatke“ (Braun 1983) pažnja počinje da se obraća na njihov utilitarni aspekt.

Imajući u vidu da ukrašavanje predstavlja marker socijalnog položaja pojedinca, potrebno je detaljnije razmotriti pojedinačne indikatore. Odeća je zasad identifikovana samo na figurinama koje po svoj prilici predstavljaju žene i radi se najčešće o suknjama različitih dezena koje stoje spuštene na kukovima, a u nekim slučajevima možda i o odevnim predmetima kao što su tunike. Iako je odeća ponegde razmatrana kao izraz identiteta (Tasić 2016), s obzirom na to da se svaki pojedinac morao oblačiti, zasad nije jasno po kom kriterijumu bi se napravila razlika između različitih motiva/dezena, kako bi se prepoznao neki oblik društvene nejednakosti. Dodatnu teškoću predstavlja i činjenica da po svoj prilici ne postoje dva identična, što bi moglo da ukazuje na to da raznolikost ukrašavanja odeće ne odražava društvene razlike, već je posledica nečeg drugog, ili, pak, ima samo dekorativnu funkciju. Osim toga, predstave odeće na figurinama prisutne su na različitim lokalitetima u nesrazmernim količinama. To se posebno dobro vidi ukoliko se posmatraju dva najveća korpusa figurina: dok su u Vinči predstave odeće veoma česte (Tasić 2008), na Čukaru su ekstremno retke, pa se čini da je prikazivanje odeće više regionalna razlika, nego što je odraz socijalnih razlika. Takođe, sa obzirom na to da se gotovo uvek radi o ukrasima izvedenim urezivanjem, ponekad nije sasvim jasno da li prikazani motivi predstavljaju delove odeće, nakita, ili eventualno tetovaža. Zbog svega toga su predstave odeće izuzete iz ovog rada, budući da zavređuju zasebnu analizu, a veća pažnja će biti posvećena s drugim indikatorima nejednakosti.

Nakit

Kada je reč o nakitu, potrebno je imati u vidu da ne mora svaki komad nakita predstavljati odraz društvenog položaja; nakit može imati zaštitnu funkciju (različite vrste amajlija) ili spiritualno značenje, ali može, između ostalog, biti i znak bogatstva ili označavati neke druge odnose, na primer broj dece osobe koja nosi nakit u statusu odraslih (Cole 1979). Etnološka saznanja pokazuju da se deca minimalno ukrašavaju, najviše ukrasa nose oni u statusu odraslih, ali pre braka, dok posle toga ukrašavanje postaje sve oskudnije (e.g), pa je prikazivanje nakita na figurinama potencijalno dobar pokazatelj starosnih grupa, ali i drugih vidova, pre svega polne/rodne nejednakosti,.

U korpusima vinčanskih figurina posebno se izdvaja grupa muških figurina s lokaliteta Pavlovac-Čukar sa specifičnim predstavama nakita (Vuković and Perić 2014). Ono što ovu grupu figurina čini specifičnom je da su uglavnom grubo izrađene i na njima se ne nalaze nikakvi detalji osim muških genitalija i predstava narukvica i pojaseva. Imajući u vidu nebrizljivost¹⁰ izrade, ali minucioznu pažnju

---

¹⁰ Ovde se mora istaći da se termin „nebrizljivost“ ne odnosi na estetski utisak o figurini, već na manje zahtevan postupak izrade koji rezultira relativno grubim oblikovanjem, jednostavnom formom i izravnom, a ne i glačanom površinom figurine. Te

prilikom izrade ovih detalja, čini se da nema sumnje u to da je zanatlija posebno želeo da istakne vezu između muškaraca i određene vrste ukrasa. U prilog ovome govori i činjenica predstave ovakvih narukvica i pojaseva u potpunosti nedostaju na figurinama koje predstavljaju žene ili na onima bez polnih oznaka, pa je takva korelacija neupitno utvrđena. Iako retke, predstave narukvica nisu nepoznate na vinčanskim figurinama, ali se uglavnom radi o narukvicama izvedenim plitkim urezima na rukama ženskih predstava (Vasić 1936, 7, sl. 280). U pavlovačkom asemblažu radi se o izuzetno masivnim primercima, koji deluju još robusnije zato što se nalaze na rukama u vidu patrljaka, zbog čega i nije sasvim jasno da li se radi o narukvicama koje se nose na članku šake ili na mišicama. Koja god mogućnost da je u pitanju, ove narukvice predstavljaju veoma važan element koji je zanatlija očigledno želeo da istakne. Ako se pogleda pažljivije, čini se da je osim prisustva narukvice jednako važan i njihov broj: tako su predstavljene jedna, dve ili tri narukvice. Vrlo je moguće da one označavaju da je onaj ko ih nosi obavio neki poduhvat ili podvig¹¹, čime je dobio veće poštovanje i prestiž u zajednici. U svakom slučaju, one bi ukazivale na muškarca u statusu odraslog, a njihov broj na njegovo potencijalno istaknuto mesto u zajednici. Na figurinama iz Pavlovca se takođe vidi i da su postojale narukvice izrađene od različitih materijala. Najveći broj prikazuje masivne, debele komade, ali nekolicina je izvedena u vidu diskova, tj. bradavičastih nalepaka, ukazujući možda na drugačiju sirovinu. Slična je situacija i sa pojasevima: osim „običnih“ pojaseva, koji se nalaze oko struka figurine, jedan primerak pokazuje i nošenje pojasa kao lente (Vuković and Perić 2014, fig. 23), prebačenog preko jednog ramena, što, moguće, ukazuje takođe na poseban društveni položaj prikazanog muškarca.

Predstave nakita na ženskim ili na figurinama bez ikakvih polnih karakteristika izuzetno su retke i najčešće se radi o komadima na kojima je nakit prikazan u obliku bradavičastih aplikacija – kao privezak na ogrlici na fino obrađenoj figurini iz Vinče (Ignjatović 2008, kat. br. 93), ili kao element pojasa ili neke vrste odeće koja pokriva samo kukove na figurinama iz Vinče (Ignjatović 2008, kat. br. 9) i Selevca (Milojković 1990, 402, fig. 11.3). Po izuzetno bogatim prikazima nakita posebno se izdvaja figurina iz Vinče (Ignjatović 2008, kat. br. 90) (sl.1). Radi se sumarnoj predstavi „skraćenog“ tela, bez posebnih detalja osim predstave grudi, ali zato sa veoma bogatim komadima nakita u vidu bradavičastih nalepaka – diskova: sa dve niske na vratu, dvostrukim pojasom, narukvicama na patrljcima ruku, kao i sa tri niske po tri aplikacije na grudima. Ovako bogato ukrašavanje u kontrastu je sa jednostavnošću i stepenom stilizacije, kao i malim dimenzijama ovog primerka. Stiče se utisak da je jedino na šta je zanatli-

---

osobine ne moraju nužno da ukazuju na neznanje/neiskustvo zanatlije, već pre na to da izgled predmeta nije bio od presudne važnosti za funkciju za koju je namenjen.

¹¹ Kod savremenih pastoralnih zajednica u Africi, recimo, broj narukvica označava broj ubijenih neprijatelja (Cole 1979, 90).

Slika 1. Figurina iz Vinče sa bogato prikazanim nakitom (Ignjatović 2008, kat. br. 90).

ja želeo da stavi akcenat upravo nakit, čime se, osim potencijalnog statusa žene, možda pre ističe neka posebna prilika ili važan događaj. Aplikacije u obliku diska na figurinama povezane su sa nakitom od školjke spondilus, posebno na osnovu nalaza ostave sa ostacima pojasa i ogrlice sa lokaliteta Čepin-Ovčara (Tripković et al. 2016). Na ovom mestu valja se podsetiti i činjenice da je nakit od spondilusa prepoznat kao vrsta prestižnih predmeta (Siklósi 2004), isključivo povezanih sa ženama. Mogućnost da je na jednoj muškoj figurini sa Čukara takođe prikazan pojas od spondilusa dovela bi u pitanje takvu atribuciju, iako je sasvim moguće da se radi o predmetu izrađenom od neke druge sirovine.

Kosa i frizure

Zanimljivo je da predstavama kose i frizura na vinčanskim figurinama u arheologiji nije pridavana značajna pažnja, iako je kosa, možda čak i više od nakita, u neindustrijskim društvima važan indikator društvenog položaja. Dužina kose, specifične frizure, kao i ukrasi koji se u njih umeću ukazuju na rodne/polne i socijalne razlike, odnosno na različite grupne i pojedinačne identitete, kao i na estetske ideje (Bromberger 2018). Intervencije na kosi i promene frizura veoma su često povezane sa obredima prelaza, pa se u neindustrijskim društvima frizure razlikuju u zavisnosti od životnih stadijuma (deca, osobe u statusu odraslih, osobe u braku, udovci/udovice) (Cole 1979, Bromberger 2018, Hejzlarová and Rychlik 2021), stoga je sasvim izvesno da je kosa imala jednak značaj i u kasnoneolitskom društvu.

Na osnovu retkih primeraka sa urezanom predstavom kose, kao i na osnovu primeraka sa nekom vrstom čube na temenu, koja možda predstavlja punđu, može se s velikom verovatnoćom pretpostaviti da je u kasnom neolitu dugačka kosa bila uobičajena. Mnoge glave vinčanskih figurina imaju zadebljanje na gornjem delu, često dodatno ukrašeno različitim urezima i sasvim je verovatno da se ovde radi o punđama. Takve punđe prikazane su i na nekolicini sedećih figurina iz Vinče (Ignjatović 2008, kat. br. 60, 61), a možda najpoznatija takva figurina je ona iz Predionice kod Prištine. Ove figurine ističemo zbog toga što se na njima mogu naći i drugi elementi koji mogu ukazivati na poseban društveni položaj: poseban, sedeći položaj, urezane predstave odeće ili nekih drugih ukrasa, a u slučaju figurine iz Predionice i ogrlica sa priveskom. Iako se ovi primerci često identifikuju kao predstave žena, na figuri iz Predionice nema nikakvih polnih karakteristika, a u slučaju jedne figurine iz Vinče (Ignjatović 2008, kat. br. 60) blaga izbočina na njenom donjem delu može da predstavlja pupak, ali i sasvim stilizovane muške genitalije.

Kada su u pitanju posebne frizure, valja istaći grupu figurina karakterističnu za tzv. južnomoravsko-kosovsku varijantu Vinčanske kulture, sa predstavama voluta, često nazivanim i rogovima (Garašanin 1979, 190). Znatno broj primeraka s Čukara pokazuje da te volute mogu biti jednostruke, dvostruke i trostruke, te da stoga po svoj prilici ne predstavljaju rogove, već pre specijalnu frizuru – punđu. Iako frizura nalik rogovima asocira na muške elemente i nalazi se na figurinama sa muškim polnim obeležjima, ona nije isključivo vezana za muškarce, jer se pojavljuje i na primerku sa istaknutim dojčkama (Vuković and Perić 2014). U svakom slučaju, ako ne ukazuju na razlike u zavisnosti od pola/roda, ovakve punđe mogu ukazivati na poseban, verovatno visok društveni položaj.

Slika 2. Glava verovatno žene sa portretnih karakteristika sa specifičnom frizurom sa lokaliteta Pavlovac-Čukar.

Naročitu pažnju potrebno je obratiti na frizure nekolicine figurina koje po oblikovanju elemenata lica imaju izrazito portretne karakteristike, pa je vrlo moguće da prikazuju zaista konkretne ljude, a sve takođe pripadaju južnim oblastima rasprostriranja Vinčanske kulture. Uz glavu iz Predionice sa kratkim šiškama i kosom do ispod ušiju (Tasić 1998, kat. br. 74), tu spadaju i glava iz Pavlovca (Garašanin 1979, T. XXXIII/2), kao i dve glave sa novih istraživanja na tom lokalitetu. Predstava verovatno žene (sl. 2) prikazuje usko i nežno lice sa frizurom začušljanom iza ušiju, dužine do brade. Druga glava (sl. 3), s obzirom na robusnost, predstavlja verovatno muškarca izduženog lica i istaknutih jagodica, s kosom iste dužine i u donjem delu, slično zulufima, izvučene prema bradi. Ono što upada u oči kod ove dve i figurine iz Predionice je sličnost u frizuri. Sve imaju kosu otprilike do visine brade ili ispod ušiju, a dva primerka iz Pavlovca pokazuju da je gornji deo glave verovatno duboko izbrijan – u slučaju ženske predstave, s prednje strane kosa ide u „špic“, sa dubokim zaliscima, dok je kod muškarca gornji deo glave oštećen, ali je teme po svoj prilici bilo u potpunosti golo. Ove sličnosti u frizurama mogu ukazivati na određenu sličnost u društvenom položaju; na osnovu činjenice da one imaju portretne karakteristike opravdano je pretpostaviti da se radi o istaknutim članovima zajednice/socijalne grupe, pa bi ove frizure označavale visok status koji su pojedinci mogli da ostvare bez obzira na pol/rod, slično primercima sa volutama. Ipak, između ove dve grupe postoje i upadljive razlike. Uz ogradu da raspolažemo veoma malim brojem, pogotovo celih figurina, može se reći da se volute javljaju na izrazito stilizovanim primercima. Osim mogućnosti da se radi o indikatoru posebnog statusa, treba imati u vidu i mogućnost da su ove specifične frizure predstavljale oznaku pripadnosti različitim specijalizacijama u okviru

Slika 3. Glava verovatno muškarca portretnih karakteristika sa specifičnom frizurom sa lokaliteta Pavlovac-Čukar.

zajednice/socijalnih grupa. Osim zanatskih, ovde bi pre trebalo imati na umu ono što se naziva religijskim specijalizacijama, a uključuje, osim sveštenika i vračeve, šamane i iscelitelje/ke (Winkelman 1986).

Indikatori starosnih grupa

Kako je ranije istaknuto, potencijalno važan marker bi mogli biti posebno oblikovani delovi tela, ako se posmatraju u korelaciji sa drugim indikatorima nejednakosti. Tu se pre svega misli na primarne ili sekundarne polne karakteristike, ali i na one elemente koji mogu da ukazuju na uzrast. S jedne strane, to mogu biti naslage na kukovima, koje bi mogle ukazivati na stariju žensku osobu, ali i neki drugi elementi. U korpusu figurina s Čukara, kao što je već istaknuto, predstave odeće ili drugih ukrasa na figurinama skoro potpuno nedostaju. U tom pogledu se izdvajaju dva fragmenta. Primerak na sl. 4 pokazuje nekoliko veoma zanimljivih karakteristika. Radi se o delu torza i desnoj ruci relativno grubo izrađene figurine, savijenoj tako da je šaka bila na struku, što je relativno redak položaj vinčanskih figurina, prisutan na stojećim, ali i na sedećim primercima, pa možda i on ukazuje na neku posebnu ličnost. Od vrata niz ruku nalaze se ukrasi nemarno izvedeni urezivanjem, ispunjeni mestimično očuvanom crvenom inkrustacijom. S prednje strane to su dva paralelna reda kratkih urezanih linija, sa zadnje uz vrat cikcak, a zatim niz linija. Takvi urezi ne asociraju na odeću, i vrlo je moguće da predstavljaju neku drugu vrstu ukrasa, možda tetovažu. Na torzu je očuvana i jedna dojka, neobičajeno prikazana – ne u vidu loptastog nalepka, već malo izdužena i opuštена nadole, što nesumnjivo ukazuje na ženu u poznijim godinama, pa nije nemoguće

Slika 4. Fragment torza i ruke figurine većih dimenzija, Pavlovac-Čukar.

pretpostaviti da su starije žene imale viši status, što je dodatno istaknuto i urezanim ukrasima. Ovaj primerak izdvaja se i po još jednom važnom atributu: znatno većim dimenzijama u odnosu na druge figurine (visina ovog fragmenta je oko 10 cm). Veličina je atribut koji se ne sme zanemariti, pogotovo ako se ovakvi primerci uporede s drugim predstavama. Na drugom mestu već je razmatrano pitanje da li dojke predstavljaju svaku ženu ili pre samo starije žene (Vuković 2021a i navedena literatura); ovde je važno istaći razliku u veličini predstava starijih žena u odnosu na primerke koji, pretpostavljamo, predstavljaju mlade devojke, pa se status starijih ističe i na ovaj način. Naravno, na ovom mestu potrebno je pokazati oprez, jer velike dimenzije mogu imati i neko drugo značenje. Tu bi, osim primerka s Čukara trebalo pomenuti glavu iz Predionice (visine 16 cm) (Tasić 1998, kat. br. 77), ali pre svega figure iz Vitkovačkog polja. Zasad su pronađene četiri glave i torza izrazito velikih dimenzija, a nalaz iz 2019. godine – cela sedeća figura, visoka je čak 54 cm;¹² sve su prekrivene urezima koji bi mogli predstavljati odeću ili druge vrste ukrasa, a očuvaniji primerci imaju ruke na struku, kao i ukrašene punde.

Zaključak

Pitanja društvene nejednakosti i njene identifikacije na pokretnim arheološkim nalazima kao što su figurine dosad nisu bila predmet posebnih studija, pa stoga ovaj rad predstavlja samo nacrt, odnosno putokaz u kom pravcu bi bilo instruktivno usmeriti istraživanja. Potencijali takvog istraživanja veoma su značajni, pre svega zato što nedostaju nekropole, pa raspoložemo oskudnim podacima na osnovu kojih bi se govorilo o društvenoj nejednakosti na osnovu roda/pola i uzrasta. Kao što je već na nekoliko mesta bilo istaknuto, da bi ovakva razmatranja bila pouzdana, potrebno je sprovesti analize na celokupnim asemblažima figurina, a ne samo na grupi izabranih primeraka, kojima bi se utvrdila zastupljenost pojedinačnih indikatora polne i starosne nejednakosti razmotrenih u ovom radu. Poseban izazov, a istovremeno i izuzetno važan element predstavlja i utvrđivanje korelacije između indikatora nejednakosti i oblikovanja delova tela figurina koji bi dodatno ukazivali na uzrast, što će omogućiti nešto sigurnije i objektivnije zaključke o društvenoj nejednakosti.

Iako u arheološkoj literaturi preovlađuje stanovište po kome u kasnom neolitu ne postoji vertikalna društvena stratifikacija, kao ni institucionalizovana društvena nejednakost, pitanje njenog definisanja još uvek je nesigurno. Postojeća razmatranja uglavnom su bila fokusirana na ekonomske indikatore nejednakosti, u kojima kontrola resursa ili materijalno bogatstvo predstavljaju osnovni indikator. Veoma je važno, međutim, imati u vidu da je društvena nejednakost u neolitu mogla počivati i na potpuno drugačijim osnovama, teže prepoznatljivim

¹² Zahvaljujem Sanji Crnobrnji Krasić, višem kustosu Narodnog muzeja Toplice, na pruženim informacijama.

u arheološkom zapisu. U prethodnom tekstu razmotreni su samo neki indikatori društvene nejednakosti koji se mogu prepoznati na antropomorfnim figurinama. Oni su posledica nejednakosti bazirane na polu/rodu, uzrastu, a u manjoj meri na potencijalnom posedovanju određenih veština/znanja. U pokušaju njihove identifikacije, međutim, istraživač se sreće sa poteškoćama i stoga je potrebno biti veoma oprezan u donošenju zaključaka. U tom pogledu valja još jednom istaći činjenicu da se predstave pojedinih indikatora nesrazmerno javljaju u korpusima antropomorfnih figurina. Dok su predstave odeće, čini se, češće u centralnim oblastima, na primer u Vinči ili Divostinu, one u južnim oblastima skoro u potpunosti nedostaju, a predstave muškaraca sa narukvicama i pojasevima, punđi u obliku voluta, portreta sa specifičnim izbrijanim frizurama i figurine izrazito velikih dimenzija tipične su za tzv. južnomoravsko-kosovsku varijantu. Pitanje razloga postojanja ovih regionalnih razlika time bi ponovo došlo u fokus i zahteva detaljno promišljanje. Čini se da bi objašnjenje koje podrazumeva razlike u stilu i ikonografiji bilo suviše pojednostavljeno. Da bi se na njega odgovorilo, potrebno je uzeti u obzir i druge podatke, koji se tiču drugih aspekata života (ekonomiju i stanovanje, na primer), što izlazi iz okvira ovog rada. Ipak, treba proveriti i pretpostavku da su postojale razlike u društvenom ustrojstvu na regionalnom nivou, što bi dalje impliciralo i to da socijalni odnosi u kasnom neolitu nisu bili uniformni na celoj teritoriji njegovog rasprostiranja.

Reference

- Antonović, Dragana. 2003. *Neolitska industrija glačanog kamena u Srbiji*. Beograd: Arheološki institut.
- Bailey, Douglass. 1994. „Reading Prehistoric Figurines as Individuals“. *World Archaeology* 25 (3): 321-331. <https://doi.org/10.1080/00438243.1994.9980248>
- Braun, David P. 1983. „Pots as Tools“. In *Archaeological Hammers and Theories*, edited by James A. Moore and Arthur S. Keene, 107-134. New York: Academic Press.
- Bromberger, Christian. 2018. „Pour une ethno-trichologie tibétaine“. *Ateliers d'anthropologie* 45 (2018, mis en ligne le 20 novembre 2018, consulté le 15 juillet 2022) <https://doi.org/10.4000/ateliers.10522>
- Chilton, Elizabeth S. 1999. „One Size Fits All: Typology and Alternatives for Ceramic Research“. In *Material Meanings: Critical Approaches to the Interpretation of Material Culture*, edited by Elizabeth S. Chilton, 44-60. Salt Lake City: The University of Utah Press.
- Cole, Herbert M. 1979. „Living Art Among the Samburu“. In *The Fabrics of Culture. The Anthropology of Clothing and Adornment*, edited by Justine M. Cordwell and Ronald A. Schwarz, 87-102. The Hague: Mouton Publishers.
- Crnobrnja, Adam. 2011. „Arrangement of Vinča culture figurines: a study of social structure and organisation“. *Documenta Praehistorica* 38: 131-147. <https://doi.org/10.4312/dp.38.11>
- Dietler, Michael and Ingrid Herbich. 1989. „Tich Matek: The Technology of Luo Pottery Production and the Definition of Ceramic Style“. *World Archaeology* 21(1): 148-164. <https://doi.org/10.1080/00438243.1989.9980096>

- Earle, Timothy. 2018. "Introduction: Artisans, Technologies, and Consumers – A Political Economy Approach to Craft Specialization". In *Artisans Rule. Product Standardization and Craft Specialization in Prehistoric Society*, edited by Ina Miloglav and Jasna Vuković, 1-19. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
- Garašanin, Milutin. 1979. „Centralnobalkanska zona”. U *Praistorija jugoslavenskih zemalja II*, uredio Alojz Benac, 79-212. Sarajevo: Svijetlost i Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Gosselain, Olivier. 1992. „Technology and Style: Potters and Pottery among Bafia of Cameroon“. *Man* (N.S.) 27: 559-586. <https://doi.org/10.2307/2803929>
- Grabar, André. 1968. *Christian Iconography. A Study of its origins*. Princeton: Princeton University Press.
- Hayden, Brian. 1995. „Pathways to Power: Principles for Creating Socioeconomic Inequalities”. In *Foundations of Social Inequality*, edited by Douglas T. Price and Gary M. Feinman, 15-86. New York: Springer Science+Business Media, LLC. https://doi.org/10.1007/978-1-4899-1289-3_2
- Hejzlarová, Tereza and Martin Rychlík. 2021. „‘Dragging seventy little plaits of her across the land of the Altai’: Haircare, hairstyles, and hair ornaments of the Southern Altaians from historical and cultural perspectives“. *Annals of the Náprstek Museum* 42 (2): 31-48. doi: 10.37520/anpm.2021.007
- Ignjatović, Milorad. 2008. „Katalog”. U *Vinča – praistorijska metropola*, uredila Dubravka Nikolić, 203-277. Beograd: Filozofski fakultet, Narodni muzej, Muzej grada Beograda i Galerija SANU.
- Letica, Zagorka. 1988. „Anthropomorphic and zoomorphic figurines from Divostin“. In *Divostin and the Neolithic of Central Serbia*, edited by Alan McPherron and Dragoslav Srejšević, 173-201. Kragujevac and Pittsburgh: Narodni muzej Kragujevac, University of Pittsburgh.
- Miljković, Jasmina. 1990. „The Anthropomorphic and Zoomorphic Figurines”. In *Selevac: A Neolithic Village in Yugoslavia*. edited by Ruth Tringham and Dušan Krstić, 397-436. Los Angeles: UCLA Institute of Archaeology.
- Porčić, Marko. 2019. „Evaluating Social Complexity and Inequality in the Balkans Between 6500 and 4200 BC“. *Journal of Archaeological Research* 27: 335-390. <https://doi.org/10.1007/s10814-018-9126-6>
- Price, Douglas T. and Gary M. Feinman. 1995. „Foundations of prehistoric social inequality”. In *Foundations of Social Inequality*, edited by Douglas T. Price, and Gary M. Feinman, 3-11. New York: Plenum Press. <https://doi.org/10.1007/978-1-4899-1289-3>
- Roach, Marie Ellen and Joanne Bubolz Eicher. 1979. „The Language of Personal Adornment”. In *The Fabrics of Culture. The anthropology of Clothing and Adornment*, edited by Justine M. Cordwell and Ronald A. Schwarz, 7-21. The Hague: Mouton Publishers.
- Siklósi, Zsuzsanna. 2004. „Prestige goods in the Neolithic of the Carpathian Basin“. *Acta Archaeologica* 55: 1-62.
- Stark, Miriam T. 1999. „Social Dimensions of Technical Choice in Kalinga Ceramic Traditions”. In *Material Meanings: Critical Approaches to the Interpretation of Material Culture*, edited by Elizabeth S. Chilton, 24-43. Salt Lake City: The University of Utah Press.
- Tasić, Nenad N. 1998. „Predionica kod Prištine. Naselje vinčanske kulture”. U *Arheološko blago Kosova i Metohije od neolita do ranog srednjeg veka. Katalog*, uredio Nikola Tasić, 466-479. Beograd i Priština: Srpska akademija nauka i umetnosti i Muzej u Prištini.

- Tasić, Nenad N. 2008. „Nemi svedoci jednog vremena – figuralna umetnost Vinče”. U *Vinča – praistorijska metropola*, urednik Dubravka Nikolić, 139-163. Beograd: Filozofski fakultet, Narodni muzej, Muzej grada Beograda i Galerija SANU.
- Tasić, Nenad N. 2016. „Vinča figurines: identities hidden and revealed”. In *Southeast Europe and Anatolia in prehistory. Essays in honor of Vassil Nikolov on his 65th anniversary*, edited by Krum Bačvarov and Ralf Gläser, 357-374. Bonn: Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH.
- Tringham, Ruth, and Margaret W. Conkey. 1998. „Rethinking figurines: A Critical view from Archaeology of Gimbutas, the “Goddess” and Popular Culture”. In *Ancient Goddesses: The Myths and the Evidence*, edited by Lucy Goodison and Christine Morris, 22-45. London: British Museum Press.
- Tripković, Boban. 2013. *Domaćinstvo i zajednica. Kućne i naseobinske istorije u kasnom neolitu centralnog Balkana*. Beograd: Filozofski fakultet.
- Tripković, Boban. 2015. „Praistorijske „porodične zadruge”: Neolitska domaćinstva između tradicije i inovacije“. *Etnoantropološki problemi* 10: 383–404. <https://doi.org/10.21301/EAP.v10i2.5>
- Tripković, Boban, Vesna Dimitrijević and Dragana Rajković. 2016. „Marine shell hoard from the Late Neolithic site of Čepin-Ovčara (Slavonia, Croatia)“. *Documenta Praehistorica* 43: 343-362. doi: 10.4312/dp.43.17
- Ucko, Peter J. 1962. „The Interpretation of Prehistoric Anthropomorphic Figurines“. *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 92 (1): 38-54. <https://doi.org/10.2307/2844320>
- Vasić, Miloje M. 1936. *Praistorijska Vinča* III. Beograd: Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije.
- Vuković, Jasna. 2015. „Izgubljeni u tranziciji: problem prelaza ranog/srednjeg u kasni neolit centralnog Balkana u jugoslovenskoj/srpskoj arheologiji druge polovine XX veka“. *Etnoantropološki problemi* 10 (3): 652-673. <https://doi.org/10.21301/EAP.v10i3.5>
- Vuković, Jasna. 2020. „Technological innovation and social change. Early vs. late Neolithic pottery production of the Central Balkans“. In *Detecting and explaining technological innovation in Prehistory*, edited by Michela Spataro and Martin Furholt, 135-150. Leiden: Sidestone Press.
- Vuković, Jasna. 2021.a „Dominacija žena? Zastupljenost polova u korpusu kasnoneolitskih antropomorfnih figurina“. *Etnoantropološki problemi* 16 (3): 739-759. <https://doi.org/10.21301/eap.v16i3.6>
- Vuković, Jasna. 2021.b „Recikliranje predmeta od keramike: neolitske figurine kao alatke, primer s lokaliteta Pavlovac-Čukar“. *Zbornik Narodnog muzeja XXV-1*: 39-49.
- Vuković, Jasna and Slaviša Perić. 2014. „Male figurines from Pavlovac-Čukar, Southern Serbia“. In *Anthropomorphism and symbolic behaviour in the Neolithic and Copper Age communities of South-Eastern Europe*, edited by Emil Ursu and Stanislav Țerna, 249-274. Suceava: Muzeul Bucovinei.
- Vuković, Jasna and Ina Miloglav. 2018. „Part-time Labor and Household Production: Emergence of Specialized Potters in the Late Neolithic Vinča (Serbia) and Late Eneolithic Vučedol (Croatia) Societies”. In *Artisans Rule. Product Standardization and Craft Specialization in Prehistoric Society*, edited by Ina Miloglav and Jasna Vuković, 120-136. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.

- Winkelman, Michael J. 1986. „Magico-religious practitioner types and socioeconomic conditions“. *Cross-Cultural Research* 20(17): 17–46. doi: 10.1177/106939718602000102
- Zorbić, B. 2004. „Antropomorfne figurine, žrtvenici, prosopomorfni poklopci“. U M. Bogdanović, *Grivac – Naselja protostarčevačke i vinčanske kulture*, 317-363. Kragujevac: Centar za naučna istraživanja SANU i Univerziteta u Kragujevcu, Univerzitet u Kragujevcu.

Jasna Vuković

Faculty of Philosophy, Department of Archaeology, University of Belgrade
jvukovic@f.bg.ac.rs

Late Neolithic Figurines as an Expression of Social Inequality

Building upon the idea of Douglass Bailey that prehistoric figurines represent actual individuals, it is suggested here that their makers represented people in the manner they perceived them, following the role models familiar from their own society. This further implies that, on the grounds of certain indicators, it may be possible to identify social differences depending on the age, sex/gender, and possibly other modes of inequality. An attempt is made here to define the criteria identifying the markers – indicators of inequality, such as: representations of hair style and jewellery, size of figurines, as well as the correlation between these indicators and the details on the figurines' bodies pointing to their sex/gender or age. In the assemblage from the site Pavlovac-Čukar, the correlation has been established between the representations ascribed as male and massive bangle bracelets and belts, indicating that adult male individuals of higher status were marked out by the number of bangles and the way of wearing the belt. A similar suggestion is proposed concerning the large-size figurines, marked with incisions perhaps representing tattoo marks, with looser breasts, indicating the possibility that older women obtained higher social status than the young ones. It is worth noting that in the case of the Vinča figurines little attention is paid to the representation of hair style, although it has been established that in the preindustrial societies, hair is an important indicator of social status, even more than jewellery. Hair length, specific hair styles, as well as various ornaments placed here, indicate sex/gender and social differences, various group and individual identities, as well as aesthetic ideas. Two heads from Čukar, as well as the one from Predionica, perform specific hair styles – hair shorter, reaching just below ears, and the crown is shaven. Bearing in mind that these figurines may show portrait characteristics, it may be suggested that these individuals may have achieved higher social status.

Keywords: late Neolithic, anthropomorphic figurines, social inequality, status, age, body ornaments

Figurines du Néolithique final comme expression d'inégalité sociale

Partant de l'idée de D. Bailey selon laquelle les figurines représentent des individus, dans cet article il est supposé que ceux qui aient produit les figurines représentaient les gens de la manière dont ils les voyaient, c'est-à-dire selon les modèles de ce qu'ils connaissaient dans leur propre société. Il s'en suit qu'on peut reconnaître les identités individuelles à partir de figurines, c'est-à-dire qu'à partir de certains indicateurs on peut reconnaître les différences sociales selon l'âge, le sexe/genre ou peut être selon d'autres types d'inégalités. À cet égard, il est important de définir les critères qui serviraient à distinguer les marqueurs – indicateurs d'inégalités : représentation des cheveux/coiffures, des bijoux, la taille des figurines ainsi que la corrélation entre ces indicateurs et des détails sur le corps des figurines qui pourraient indiquer le sexe/genre ou l'âge. Dans l'assemblage du site Pavlovac-Čukar une corrélation a été établie entre les représentations masculines et les représentations des bracelets et des ceintures massifs, ce qui indique qu'il s'agit d'hommes adultes et, selon le nombre des bracelets ou la manière de porter les ceintures, dans ce groupe il y a des individus qui ont un statut supérieur. Une hypothèse similaire a été faite pour les figurines de plus grandes dimensions avec des incisions, pouvant représenter des tatouages, et aux seins tombant ce qui indique la possibilité que les femmes plus âgées avaient un statut supérieur par rapport aux plus jeunes. Il est intéressant que les représentations des cheveux et des coiffures sur les figurines de Vinča n'aient pas fait l'objet d'une attention particulière, bien que les cheveux, peut-être même plus que les bijoux, soient un indicateur important de la position sociale dans les sociétés non industrielles. La longueur des cheveux, les coiffures spécifiques ainsi que les décorations qui y sont insérées indiquent les différences du sexe/genre ou les différences sociales, c'est-à-dire les différentes identités individuelles ou de groupe ainsi que des idées esthétiques. Deux têtes de Čukar ainsi qu'une de Predionica montrent également des coiffures spécifiques – les cheveux sont plus courts, jusqu'à sous les oreilles et le crâne est frontalement à moitié rasé. Ayant en vue qu'il s'agit des représentations de portraits, il est supposé que ces individus – hommes comme femmes – puissent avoir un statut supérieur.

Mots-clés : Néolithique final, figurines anthropomorphes, inégalité sociale, statut, âge, décoration du corps

Primljeno / Received: 20. 07. 2022.

Prihvaćeno / Accepted for publication: 12. 09. 2022.